

2. Afrikietiškas komunizmas: Etiopija, Angola, Mozambikas

Pagal viešąją nuomonę, ryšys tarp besivystančių šalių ir komunistinio judėjimo priklausė nuo tos paramos, kurią šis judėjimas teikė antikolonijiniams karams, kol vyravęs šaltasis karas globalizavo tikslus: priešindamasi Vašingtono dekolonizavimo politikai, Ketvirtoji Prancūzijos respublika pabandė beveik įtikinti, kad bet koks jos atsitraukimas ir pozicijų užleidimas vietiniams nacionalistams tapdavo *ipso facto* pataikavimu Maskvos ambicijoms pagal Lenino posakį: žiūrint iš Rytų, kelias į Paryžių veda per Alžyrą. Amerikiečiams pralaimėjus 1975 m. Vietname ir po to įsigalėjus šaltojo karo politikai, reikėjo laukti prosovietinių režimų įvedimo buvusioje portugališkoje Afrikos dalyje ir Etiopijoje tam, kad pasirodytų nuodinga komunizmo idėja, neapsiribojanti geopolitiniais rėmais ir delikačiai derinanti du pašėlusiai egzotiškus ir kartu tokius įprastus dalykus - Afriką ir komunizmą. Negana to, kad socializmo stovykla galėjo užgrobti sektorius, kurie Vakarams buvo gyvybiškai svarbūs; komunizmas, trečiojo pasaulio šalims toli gražu neatrodydamas pats geriausias vaistas nuo ekonominio atsilikimo, galėjo, kaip jau ne kartą, pritaikyti vietos gyventojams bausmes, jau kitur pasaulyje išbandytas toms tautoms, kurios, žiūrint Spalio revoliucijos paveldėtojų akimis, buvo nepakankamai įsisąmoninusios Istorijos joms patikėtą misiją.

Komunizmo atspindžiai Afrikoje

„Juodieji khmerai“ - taip pravardžiavo polpotiškomis idėjomis įtariamus Ruandos patriotinio fronto vyrus (tutsius) dar 1989-aisiais, Berlyno sienos nugriovimo išvakarėse. Vis dėlto jų vadas Paulis Kagamė neišvengė ir „Amerikono“ pravardės, kurią, sužinoję apie jo profesinį išsilavinimą Jungtinėse Valstijose, jam davė prancūzų atsakingi darbuotojai, visuomet labai įtarūs dėl anglosaksų intrigų Afrikos žemyne¹. Nepaprastai sudėtingas Didžiųjų Ežerų rajono pavyzdys dar ir šiandien iliustruoja, su kokiais dideliais sunkumais susiduria afrikietiškos politikos praktikai ir apžvalgininkai: „juodasis“ žemynas yra privilegijuota Vakarų politinių fantasmagorijų atspindžių vieta. Argi galima tokiomis sąlygomis nekaltai minėti „afrikietiškaį komunizmą“, nepasidavus etnocentriškai nuodėmei, kai net Mozambiko prezidentas Joaquimas Chissano nesivaržė pripažinti, kad tada, kai Istorija vertėsi aukštyn kojomis Europos rytuose, iš tikrųjų „šita marksizmo istorija pradėjo mums kelti problemų“?² Iš tikrųjų debatai apie afrikiečių įsijungimo į komunistinį pasaulį autentiškumą yra panašūs į tuos, kurie galėjo kurstyti tokių kivirčių mėgėjus kituose planetos regionuose. Pagaliau jei generolui de Gaulle'ui SSRS nesiliovė buvusi brangioji ir galingoji Rusija, tai kodėl gi Angolos išlaisvinimo judėjimas (MPLA) negalėtų įgauti „marksistinę-lenininę“ išraišką - taigi, išvertus į Vakarų kalbą, būti kreolų-indėnų-mbundu etninis skiautinyš? O kad „raudonajam negusui“ Mengistu buvo atsisakyta suteikti „komunisto“ titulą, visai nenuostabu - juk ir kraštutinių kairiųjų marksistų aplinka (kur trockininkai turėjo didžiausią įtaką) nepripažino šio epiteto net pačiam Stalinui.

Taigi apsiribokime paties fakto konstatavimu, kad per visą čia apžvelgiamą laikotarpį (iš esmės 1974-1991 m.) nei veikėjai, nei jų

¹ Éric Fottorino, *Dans le piège rwandais*. *Le Monde*, 1997 m. liepos 25 d.

² Pareiškimas Lisabonos *Expresso* 1990 m. gegužės 12 d.; žr. M. Cahen, *Le socialisme, c'est les Soviets plus l'ethnicité, Politique africaine*, 1991 m. birželis.

priešininkai ir juo labiau nei įteisinta instancija, būtent Sovietų Sąjunga ir tarptautinis komunistinis judėjimas, nepaneigė to fakto, jog čia minimiems režimams, valstybėms ir partijoms rimtą įtaką darė Marxas, bolševizmas ir SSRS. Iš tikrųjų priklausymas komunizmo stovyklos organizacijoms buvo ne per didžiausias: sovietų duomenimis - 5000 komunistų visoje Afrikoje 1939 m., vėliau, aštuntojo dešimtmečio pradžioje³, - 60 000 komunistų. Bet nestinga pavyzdžių - kalbant apie europiečius - primenančių, kad pagal lenininę logiką svarbiausias dalykas - ideologinis tapatumas su *valdžia* (labiau nei su santvarka ar valstybe) ir kad valdžiai nelabai svarbu, kaip visuomenė preliminariai persisunkusi komunistine kultūra. Vos tik atėję į valdžią, naujieji vadovai pasirūpino, kad būtų simboliškai kontroliuojamas landšaftas, vis labiau ženklindami atotrūkį nuo „afrikietiškojo socializmo“, kuris buvo išsiskleidęs pirmaisiais nepriklausomybės metais, šeštajame-septintajame dešimtmetyje. Pirmosios bangos pralaimėjimų pamoka buvo akivaizdi: jei Tanzanijoje Julijaus Nyerere's vedama bendruomenės agrarinė politika nedavė rezultatų, kokių buvo tikėtasi, tai todėl, kaip buvo aiškinama *Frelimo*⁴ ir Etiopijos ekspertų, kad TANU/ASP⁵ partija buvo nepakankamai „marksistinė-lenininė“. „Mokslinio komunizmo“ schemos pritaikymas leido vadovaujančiam elitui atskleisti nenumatytą valstiečių solidarumo „gentinį“ pavojų, kaip, jų supratimu, natūralų nukrypimą. Priėmusios nuostatą, kad valstybė formuoja naciją - pagal nesvetimą europiečiams modelį... - valdžios jėgos su šia idėja siekė įeiti į tarptautinę bendriją. Niekas negalėjo ignoruoti, leisdamasis lėktuvu į

³ Marina and David Ottaway, *Afrocommunism*, New York, Holmes and Meier, 1989, p. 30-35. Mes pasinaudojame šia pastaba norėdami priminti, kad savo straipsnio pavadinimą „Afrikietiškas komunizmas“ pasiskolinome iš šių autorių, jis patogus leksiškai ir neturi savyje tos teigiamos šalutinės reikšmės, kuri buvo sąvokoje „eurokomunizmas“ aštuntajame dešimtmetyje. Joje atsispindėjo kairiųjų viltys, kurias Ispanijos, Italijos ir Prancūzijos komunistų partijos dėjo į „socializmą su žmogišku veidu“, išlaisvintą nuo sovietų traukos jėgos.

⁴ Mozambiko išlaisvinimo frontas.

⁵ Tanganyka African National Union / Afro Shirazi Party (Zanzibar).

Mozambiko sostinę Maputu, kad įžengiama į „išlaisvintą žmonijos zoną“⁶.

Toli gražu neragindamas kaip nors paneigti žmogaus teises, oro uosto fasadą apšviečiantis lozungas skelbė dvi neatsiejamas nuo komunistų plano dimensijas: rasistinės Pietų Afrikos atžvilgiu anti-imperializmą; įstojimą kartu su socialistinėmis valstybėmis į pasaulinę komunistinę sistemą. Etiopija, kaip ir Mozambikas su Angola, gavo sau vietą tarp „socialistinės orientacijos“ šalių. Iš tikrųjų jau nuo Chruščiovo laikų sovietiniai analitikai siekė subtiliai apibrėžti jų tipologiją: naujų „progresyvių“ nacijų atsiradimas vertė vartoti adekvačią terminiją, paliekant šioms nacijoms vietą tarp tų, kurios, neskubėdamos pasukti „kapitalistiniu keliu“, nesugebėtų (kaip Kuba ar Vietnamas) pasipuikuoti „socialistine“ etikete⁷. Sovietų Sąjungos atžvilgiu tai garantuoja užsiangažavimą, kuris neatrodo produktyvus afrikietiškoje scenoje. Socialistinė etiketė taip pat reiškė, kad socialistinės orientacijos šalys privalo užsitikrinti savo ekonominio išsivystymo materialinę bazę iš vietinių resursų ir Vakarų finansavimo. O dėl karinio bendradarbiavimo punkto, tai jis jau seniai įrašytas į „raudonojo imperializmo“ tradiciją, kuri nuo pat pirmųjų Komintemo⁸ žingsnių skelbė pareigą padėti proletariatui. Jei kalbėsime apie karinės technologijos tiekimą, sovietinė klientūra Afrikoje akivaizdžiai neapsiribojo trimis minimomis valstybėmis, nors iš to didžiausia nauda buvo būtent joms. O įsiskverbimas į pasaulinę sistemą jų vadovybėms leido disponuoti diferencijuotais komunistinio

⁶ Christian Geffray, *Fragments d'un discours du pouvoir (1975-1985): du bon usage d'une méconnaissance scientifique, Politique africaine*, Nr. 29, 1988 m. kovas.

⁷ Marie Mendras, *La stratégie oblique en Afrique subsaharienne*, žr. kn. GERSS (Sovietinės strategijos mokslinių tyrimų ir studijų grupė), *L'URSS et le tiers-monde: une stratégie oblique, Cahiers de la Fondation pour les études de Défense nationale* (SSRS ir trečiojo pasaulio šalys: netiesioginė strategija), Nacionalinės gynybos studijų fundacijos sąsiuviniai, Nr. 32, 1984.

⁸ Čia galima remtis labai nuodugniais Bucharino pareiškimais 1922 m. lapkričio 18 d Kominterno IV suvažiavime (žr. „Tarptautinio susirašinėjimo“ priedą, Nr. 38, 1923 m sausio 4 d.).

pasaulio resursais: šalia 8850 visame žemyne dirbančių sovietinių patarėjų, 1988 m. statistikos duomenimis, buvo 53 900 kubiečių, jau nekalbant apie rytų vokiečių specialistus, kuriuos ypatingai vertino atitinkamos⁹ saugumo tarnybos.

Žinoma, Angolos MPLA, Mozambiko *Frelimo* ir Etiopijos *Derg*/*PTE* prisiimtoje marksistinėje-lenininėje retorikoje galima įžiūrėti pažįstamą „interpretaciją“, kurios dėka galų dievai, prisidengę senais romėniškais apdarais, ilgai buvo nemirtingi. Tiesa, „instrumentuotė“ nebūtinai turi būti vienoda; tarkim, Etiopijos imperinė biurokratija sugebėjo pakreipti savo naudai esamo komunistinio modelio centralizuojantį potencialą. Kad ir kaip aiškintume šį modelį, komunistinė *politika* Afrikoje egzistuoja visą laiką, ji atpažįstama pagal pastovius autentiškumo nustatymo kriterijus. Daugelis šių kriterijų, paimti atskirai, padeda apibūdinti kitas Afrikos valstybes. Pradėkime nuo daugiapartiškumo atsisakymo kriterijaus, kuris eina lygia greta su avangardizmu, vertybe, kuria pasižymi tik viena esanti valdžioje partija. Tačiau Maskva „avangardinės partijos pagal revoliucinę teoriją“ etiketę išduos tik MPLA - Angolos darbo partijai, *Frelimo* - Mozambiko darbininkų partijai ir Kongo darbo partijai bei nuo 1984 m. - Etiopijos darbininkų partijai. Vyrauja ir mafijinė „pilvo politika“¹⁰ - nesant „buržuazijos klasės“, valstybės gero grobstymas lieka vieninteliu asmeninio praturtėjimo šaltiniu. Tiesa, tai būtų nomenklatūrinė praktika, kurios monopolio Afrika toli gražu neturi. Ir, žinoma, būtų galima apsiriboti čia paminėtų trijų santvarkų komunistinės specifiškos nusakymu, kiekvienu atveju taip pat retoriškai pabrėžiant norą sukurti „naują žmogų“, vietinei „Teisybės ministerijai“ visiškai patikėjus rūpestį atrinkti tai, kas senojoje (atavistinėje) kultūroje verta būti folkloru, o kas išrautina su šaknimis.

⁹ Gareth M. Windrow, *The Foreign Policy of the GDR in Africa*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

¹⁰ Jean-François Bayart, *L'État*, žr. kn. Coulon-Martin, *Les Afriques politiques*, Paris, La Découverte, 1991, p. 219.

Beliktų paklausti savęs, kodėl XX amžiaus ideologinėje sanklodoje prie šių valstybių valdymo priėjęs elitas susisaisė su marksizmu-leninizmu¹¹. Tą supratus, neatmetama prielaida, kad ir doktrinos susižavėjimas nežabota prievarta gali būti vienu iš pradinių elementų. Be to, Vakaruose tyrinėtojams darosi vis akivaizdesni ryšiai tarp totalitarnių išpuolių ir „karinės kultūros“, vyravusios Europoje nuo 1914 iki 1945 m., kartu ir su komunistiniu epizodu Afrikoje, kuris įsilieja į ilgus metus trunkančią prievartą; jos studijavimas tik pradeda įveikti kraštutinius prieštaravimus tarp ikikolonijinės darnos (arba barbariškumo), kolonijinės tvarkos (arba prievartos) ir iš to logiškai išplaukiančių nepriklausomybės ir/ar neokolonijinių aistrų¹². Žinoma, komunistinė Afrika anaip tol nebuvo prievartos salelė: Nigerija Biafros karo metais ir Ruanda hutų genocido metu, kiekviena savo laiku, svariai prisidėjo prie nusivylimo į save panašiomis šalimis. Tačiau Etiopija, Angola ir Mozambikas, nepaisant prieštaringos statistikos, vis dėlto išsaugojo savo nusikalstamą pobūdį vien jau visuomenės pertvarkymu, kuris pasireiškė priverstiniu žemdirbių „perkėlimu į gyvenvietes“ ir bado panaudojimu politiniais tikslais. Šios šalys tiek partijos švarinimo ar kai kurių likvidavimo, tiek nacionalinių/etninių, partizaninių ar religinių prieštarų vertinimo požiūriais neafrikietiškojo komunizmo specialistams gali pasirodyti gana įprastos.

Kadangi, nepaisant agitacijos ir propagandos profesionalumo ir tarptautinės žiniasklaidos painiavos, darėsi vis sunkiau ir sunkiau nuneigti masines žudynes, afrikietiškojo komunizmo nusikaltimai sukėlė pateisinimų bangą. Šiuose bandymuose išsklaidyti įtarinėjimus, kurie sleigia, beje, „progresyviais“ santvarkas, kiekviena marksistinės-lenininės valstybės iniciatyva stengiasi pasirodyti kaip pagrįstas atkirtis kontrre-

¹¹ Didžiausios svarbos klausimas visuose debatuose apie Afrikos komunistinio tikėjimo nuoširdumo, - kaip pabrėžė savo vedamajame straipsnyje laikraštyje *Journal of Communist Studies*, Nr. 3-4 (1985 m. rugsėjis/gruodis), skirtame kariniams marksistiniams režimams Afrikoje, Michaelis Walteris.

¹² Plg. René Lemarchand, *La violence politique*, kn. Coulon-Martin, *Les Afriques politiques*, op. cit., pagrindinė bibliografija.

voliucinėms jėgoms. Jau seniai pradėti ginčai dėl Prancūzų revoliucijos teroro, kurį atgaivino bolševikinė revoliucija ir kuris neva pateisinamas susiklosčiusiomis „tironijos aplinkybėmis“, afrikietiškoje konjunktūroje randa pakankamai medžiagos kaltinimams, išeinantiems gerokai toli už komunistinių rėmų. Šiuo atžvilgiu Vakaruose kilusi polemika dėl trijų minėtųjų valstybių savo užmoju nepalyginama su tuo, kurį buvo sukėlusios kitos socialistinės orientacijos šalys¹³, bet pakankama mūsų pasirinkimui pateisinti. Tai yra prie klasikinių Blogio figūrų (praeities atsisakymo, intervencinės imperializmo strategijos) Etiopijoje, Mozambike, taip pat ir Angoloje prisideda dar ir gamtos stichijų sunkūs padariniai, apie kuriuos komunistinis pasaulis nepraleidžia progos pakalbėti, į savo prometėjiškus planus rizikuodamas įtraukti net sausrą. O dėl kritulių matavimo anomalijų ir etninių sunkumų pagunda tariamąjį afrikietiškomą apkaltinti afrikietiškoju barbarizmu išlieka visą laiką. Vis dėlto afrikietiškos bendruomenės yra tokios priklausomos nuo laiko ir nuo šalies paveldo, kad tuo remdamosi jos nesugebėtų apsisaugoti nuo totalitarinių kraujo liejimų.

RAUDONOJI IMPERIJA: ETIOPIJA

Kai 1974 m. rugsėjo 17 d. išyra neguso Hailé Sélassié I, sulaukusio 82 metų, įkūnytoji imperija, niekas nesistebi, regis, tą numatyti nebuvo sunku. Lengvai pažeidžiama, kamuojama dvejonų dėl tolesnio šalies valdymo, dėl naftos krizės, išsekinta karų pasienyje ir maisto produktų stygiaus, santvarka, kuriai nepitarė šiuolaikinės miesto visuomenės sluoksniai, žlunga be didelių sukrėtimų. Prie valstybės vairo stoja nuverstas monarcho geopolitinių ambicijų vaisius¹⁴ - armija, 1950 m. išgarsėjusi Korėjoje kartu su amerikie-

¹³ Gorbačiovo eros (1985 m.) išvakarėse sovietai, be čia aptariamo šalių trejeto, prie tokių šalių priskyrė Alžyrą, Beniną, Žaliąjį Kyšulį, Kongą, Gvinėją, Bisau Gvinėją, Madagaskarą, San Tomę ir Prinsipę, Tanzaniją.

¹⁴ Hailé Sélassié trumpas italų kolonizacijos Etiopijoje laikotarpis, nuo 1936 iki 1941 m., buvo priverstinėje tremtyje.

čiais... 108 vyrai įeina į *Derg* (laikino karinio administracinio komiteto) sudėtį, kurio viduje ideologinės opozicijos, prisidengusios lozungu *Ethiopia tikdem* (pirmiausia - Etiopija), tarsi ir nublanksta. Tačiau labai greitai dviprasmybės išsisklaido. Naktį iš lapkričio 22-osios į 23-iąją likviduojamas paskirtas vyriausybės vadovu karo su Somaliu didvyris, eritriečių kilmės generolas Amanas Andomas. Išbandytas metodas po kelių valandų pritaikomas 59-iems politiniams veikėjams - liberalams, kuriuos išrinka toks pat likimas kaip ir senojo režimo tradicionalistus. Nuo šiolei *Derg* narių likimas neatsiejamas nuo jų vado, kurį jie iškėlė liepos mėnesį ir kuris 1974 m. gruodžio 21 d. atvirai pasuka šalį socializmo keliu, - Mengistu Hailé Mariamo.

Buvusio prezidento biografija dar neparašyta¹⁵. Tai žmogus, kuriam patiko prisiimtas parijo vaidmuo, pasinaudojantis savo tamsia oda ir mažu ūgiu (kurį, tiesa, pasididindavo nešiodamas antkulnius) *bariah* (vergo) pozai *amharos*, imperinės santvarkos klanu, akivaizdoje. Per savo motiną, tikrą aristokratijos palikuonę, jis priklausė šiam privilegijuotam sluoksniui. Nors buvo nesantuokinis vaikas (jo tėvas buvęs beraštis kapralas), jis pasinaudoja savo dėdės, negusų ministro, protekcija, kad lengviau pradėtų karinę karjerą. Tačiau Mengistu išsilavinimas apsiribojo tik pradinėmis klasėmis, ir jis be diplomo buvo priimtas į Holetos karinę mokyklą, skirtą nepasiturintiems jaunuoliams. Čia, paskirtas mechanizuotos brigados viršininku, savo sugebėjimais du kartus pelnė stažuotę į Fort Levenvortą (Teksasas). Neturinčiam teorinių žinių, bet gamtos apdovanotam stipriai valdžios troškimu, jam prireikė trejų metų, kad sunaikintų savo konkurentus: pašalinus (už „dešiniųjų“ sąmokslą) pulkininką Sisaye, 1977 m. vasario 3 d. ateina eilė generolui Teferi Bante ir aštuoniems jo draugams. Legenda skelbia, esą Mengistu su 12,7 kalibro kulkosvaidžiu sutvarkęs „kapituliantus“ įsimintiname *Derg* vadovaujančių instancijų susirinkime.

¹⁵ Žr. Jacques de Barrino straipsnį apie jį laikraštyje *Le Monde*, 1991 m. kovo 23 d

Didžiuosiuose rūmuose, statytuose Meneliko II 1886 m., įkūrus Adis Abebą, Etiopijos diktatorius dabar gali naudotis viskuo, kas liko po imperatoriaus, išskyrus Parlamentą¹⁶. Negailestingas jo vadovavimo stilius, labai profesionaliai populiarinamas, neturi nieko, kas galėtų varžyti velionio „karalių karaliaus“ valdinius. Jo teisėtumas - neginčytinas socializmo stovyklos, gavusios patikimą partnerį, akimis: vasario perversmas buvo suderintas 1976 m. gruodį, Mengistu lankantis Maskvoje. 1977 m. balandį Etiopija nutraukia karinius santykius su JAV. Tada Kuba ir sovietai pradeda jai tiekti didžiulę paramą - tiek įrengimus, tiek ir personalą¹⁷, ir tai pasirodys lemiamą per eritriečių nepriklausomybininkų ir Somalio puolimą 1977 m. liepą Ogadene. Sovietai įvertina sovietizacijos pastangas, kurių imasi Etiopijos režimas, kartais imituodamas išgirtąjį Somalio, tuometinio SSRS sąjungininko, socializmą. „Etiopijos kelias“, kurio eskizą nubrėžė Laikinis komitetas 1974 m. gruodį, įgauna formą 1975 m. sausį, kai *Derg* nacionalizuoja bankus ir draudimo kompanijas bei pagrindinę dalį pramonės sektoriaus. Žemės nuosavybės panaikinimas ir nekilnojamos nuosavybės vienu būstu šeimai apribojimas kovo mėnesį ypač rodo režimo radikalumą. Maskva kiek galėdama spaudžia įkurti vienintelę instituciją, jos manymu, gebančią padėti vadovams peržengti pagrindinį kokybinės analizės slenkstį: partiją. Tačiau reikės laukti iki 1979 m., kol bus sukurta darbininkų partijos organizacinė komisija. Jos antrajame suvažiavime 1983 m. sausį sovietai pripažino jos darbus pakankamai vaisingais, kad Etiopijos darbininkų partijos įkūrimas - 1984 m. rugsėjo 11 d. - apvainikuotų revoliucijos dešimtųjų metinių ceremonijas. Laikydama save „Didžiosios Spalio revoliucijos“ pasekėja, Etiopijos darbininkų partija pasiekia didžiausią integracijos į pasaulinę komunistinę sistemą laipsnį: galimybę naudotis tarpartiniais

¹⁶ Paul B. Henze, *Communisme and Ethiopia, Problems of Communism*, 1981 m. gegužė-birželis.

¹⁷ Amerikiečių šaltiniai nurodo 15 000 kubiečių.

ryšiais. Tačiau kažkas trukdo Etiopijai pakilti iki „liaudies demokratijos“. Kol kas tam pagrindinės kliūtys - multietninis susiskaldymas ir ekonominė priklausomybė nuo Vakarų¹⁸.

Partijos kūrimo tempas niekaip neaprupino jos „gera“ socialine sudėtimi. Jos įkūrimo išvakarėse, nepaisant pastangų skelbti idėją, kad gali būti „partijos narių ir iš darbininkų klasės“, vadinamieji darbininkai tesudarė mažiau nei vieną ketvirtadalį visų jos narių. Valdininkai ir kariškiai sudarė apie tris ketvirtadalius partijos narių, o valstiečiai tik 3%¹⁹- šalyje, kurioje valstietija sudaro 87% gyventojų. Vadovavimo lygmeniu jėgų santykis dar labiau sviro kariškių, darbininkų partijos Politinio biuro, kurį daugiausia sudarė išlikę gyvi *Derg* nariai, naudai. Minimumą inteligentijos čia būtų galima paaiškinti jos kadrų ir organizacijų fiziniu išnaikinimu. Atvykus iš Europos ir iš JAV profesiskai parengtiems universitetuose studentams, kuriems stiprią įtaką darė tuometinis radikalizmas, maopopulstinės dvasios bendradarbiavimo (*zamecha*) kampanija pasiuntė 50 000 studentų (ir keletą dėstytojų) susipažinti su valstietiškuoju pasauliu. Jų sugrįžimas į miestą sustiprino marksizmui-leninizmui pavaldžias organizacijas - PRPE ir MEISON²⁰. Pakankamai abejingų gyventojų nuomone, priešišumą tarp abiejų srovių galima paaiškinti jų etnine sudėtimi: PRPE dominavo amhariečiai, MEISON - oromiečiai. Nors ideologiškai ir artimos, abi organizacijos nesutarė eritriečių traktavimo klausimu; MEISON vis labiau grimzdo į *Derg* centralizmą. Pasinaudamas ginkluotais abiejų frakcijų susirėmimais, apšauktais „baltuoju teroru“, Mengistu ėmėsi jų naikinimo dviem etapais. Kilus pirmajai bangai 1976 m. rudenį, „raudonasis teroras“ sunaikino PRPE. Sakydamas viešą kalbą 1977 m. balandžio 17 d., Mengistu kvietė liaudį šturmuoti „revoliucijos priešus“. Žodžius derinda-

¹⁸ Christopher Clapham, *The Workers' Party of Ethiopia, The Journal of Communist Studies*, Nr. 1, 1985 m. kovas.

¹⁹ Olga Kapeliouk, *Quand le paysan est tenu à J'écart des décisions politiques. Le Monde diplomatique*, 1984 m. balandis.

²⁰ Etiopijos revoliucinė liaudies partija; Panetiopinis socialistinis judėjimas.

mas su veiksmis, jis vieną po kito sudaužė tris kraujo flakonus (bent jau taip manoma), vaizduojančius „imperializmą“, „feodalizmą“ ir „biurokratinį kapitalizmą“. MEISON uoliai pagelbėjo operacijai, mobilizuodamas 293 *kabele* - miestų pašauktinius iš organizacijos, kuri buvo sukurta *Derg* pagal Prancūzų revoliucijos laikų Paryžiaus „sekcijų“ pavyzdį²¹ ir kurią progai pasitaikius apginkluodavo armija. Po pulkininko leitenanto Atnafu Abate²², pagrindinio MEISON ramsčio *Derg* viduje, egzekucijos, įvykdytos lapkričio 11 d., į spąstus pakliuvo MEISON ir tapo auka liūdnei išgarsėjusių 504 baltųjų „smogikų“, šių mirties eskadronų, vykdančių saugumo tarnybų įsakymus²³.

Šiandieną neįmanoma rasti patikimų duomenų apie teroro aukas. Nuo 1977 m. vasario iki 1978 m. birželio vien tik sostinėje buvo įvykdyta 10 000 politinių žmogžudysčių²⁴. Šis skaičius paskelbtas teismo posėdžių, vykusių Adis Abeboje 1995 m. gegužės mėnesį, metu. Ieškoti skirtumų tarp aukų (prokiniškųjų maoistų, felachų, vietinių žydų - 1979 m. žudynių aukų) galėtų atrodyti ne vietoje: tą paminėjo Karelas Bartosekas, kalbėdamas apie Čekoslovakiją²⁵: „nebe tie laikai, kai išdrįsdavo lavonų krūvoje išskirti tuos, kurie maitino bolševikinį Saturną, kaip visi žino, ryjantį savo paties vaikus“. Vėl grįždamos prie stalininių amalgamų, kur tie patys agentai kaltinami gaudavę lėšų ir iš Chamberlaino, Hitlerio, Daladier ir iš mikado biudžetų, skubotos prokurorų kaltinamosios kalbos *Derg* įsakymu nesidrovėdamos

²¹ Įžymus MEISON ir *Derg* politinio biuro narys Hailė Fida buvo gavęs marksistinio-lenininio išsilavinimą studijuodamas Prancūzijoje. Areštuotas 1977 m. rugpjūtį, po dviejų mėnesių įkalinimo jis dingo be žinios.

²² Atnafu pasižymėjo žiaurumu represijose prieš PRPE.

²³ Patrice Piquard, *L'Éthiopie juge Mengistu, le boucher rouge, L'Événement du Jeudi*, 1994 m. gruodžio 22-28 d.

²⁴ Bertrand Le Gendre, *Éthiopie: le procès de la Terreur rouge, Le Monde*, 1995 m. gegužės 13 d. 1977 m. Etiopijos studentų federacijos generalinis sekretorius pateikė 30 000 politinių žmogžudysčių nuo 1974 m. skaičių. Plg. *Human Rights Violations in Ethiopia*, Amnesty International, 1978, p. 16.

²⁵ Karel Bartosek, *Les Aveux des archives, Prague-Paris-Prague, 1948-1956*, Paris, Le Seuil, 1996.

siunčia ritualiniam nuteistųjų likvidavimui pilnus vežimus: „reakcionierių, revoliucijos priešų, liaudies priešų ir PRPE anarchistų bei ardomosios veiklos dalyvių“. Kaip ir buvusioje SSRS, dar vis atrandama broliškų kapų, kuriuose kartu palaidota daugybė „dingusiųjų“, esančių *Amnesty International* raportų įskaitose. Kaip ir Kinijoje, šeimos buvo paragintos padengti dalį valstybės išlaidų už nuosprendžių įvykdymą - pagal principą *paying for the bullet*, užmokestis už kulką. Nužudant plačiai naudota nailoninė virvelė („Mengistu varlikė“) - pulkininko Teka Tulu (vadinamo „Hiena“), vieno labiausiai nekenčiamų Valstybės saugumo vadovų, braižas. Beje, tas pats metodas buvo pritaikytas vieną 1975 m. rugpjūčio naktį mirusio imperatoriaus asmeniui. Oficialiai mirties priežastimi buvo nurodyta nesėkminga chirurginė operacija (kaip ir monarcho anūkei, princesei Ijegayehu Asfa).

Didžiai vertinama rytų vokiečių (*Stasi*) ir sovietų saugumo tarnybų parama. Nepasigailėta ir Maskvoje gyvenančių studentų, daugeliu atvejų juos sovietiniai valdžios pareigūnai patiki meistriškai etiopo rankai. Adis Abeboje seržantas Legesse Asfawas buvo tarpininku tarp specialistų europiečių ir savo vietinių kolegų. Pastarieji pademonstravo pavyzdinę praktiką rengiant nukankintų aukų parodą ant Adis Abebos šaligatvių²⁶. 1977 m. gegužės 17 d. švedų *Save the Children Fund* atsakingasis sekretorius paliudijo: „Tūkstantis vaikų Adis Abeboje buvo nužudyta, o jų kūnai, palikti tysoti gatvėse, tampa klaidžiojančių hienu grobiu. [...] Išvažiuojant iš Adis Abebos, šalikelės grioviuose galima pamatyti krūvas suverstų - dažniausiai 11-13 metų amžiaus vaikų - lavonų“²⁷.

1823 tardymo bylos, po 1991 m. vestos prezidento Meleso Zenawi²⁸ teisininkų, liečia daugiausia žymius miestų asmenis. Bet per

²⁶ Tikslesnės informacijos žr. *Human Rights Violations in Ethiopia*, op. cit., p. 9—11

²⁷ *Ibid.*, p. 14-15.

²⁸ Respublikos prezidentas po to, kai pabėgo Mengistu. Mengistu režimo aukštų pareigūnų, kaltinamų nusikaltimais prieš žmoniją, teismas buvo atidėtas iš 1994 m. gruodžio į 1995 m. gegužę. Valdžia, vis pratęsdama bylų tyrimus, regis, atsisakė bet kokio tarpininkavimo. Tačiau buvusių žemesnio rango atsakingų pareigūnų teismai jau įvykę.

didelis dėmesys sostinei iškreiptų sociologinę ir geografinę visos šalies patirto siaubo realybei. Tuometinis jos plotas - 1 222 000 km², gyventojų ne mažiau kaip 40 milijonų. Volo rajonas, kuriame buvo labai gerai įsitvirtinusi PRPE, irgi atsiėmė savąją represijų dalį. 1997 m. gegužę Adis Abebos Aukščiausiojo teismo Kriminalinių nusikaltimų salėje pulkininkas Fantaye Yhdego ir leitenantai Hailé Gebeyahu ir Ambachew Alemu turėjo taip pat atsakyti už savo veiksmus, tarp kurių teismas priminė PRPE 24 narių nunuodijimą dujomis 1977 m. vasarį Desėje ir Kombalchoje²⁹. Be Choa³⁰, geriau žinoma yra Eritrėjos situacija, kur nacionalistinė opozicija, nepaprastai gerai organizuota ir gaunanti tvirtą paramą iš marksistinių trečiojo pasaulio sluoksnių, galėjo užregistruoti ir paskleisti informaciją, diskredituojančią Adis Abebos režimą tarptautinės opinijos akyse³¹. Režimas 1974 m. gruodžio 20 d. patvirtino, kad nacija nedaloma: bet koks atsiskyrimas nuo buvusios italų kolonijos³² iš tikrųjų atkirstų Etiopijai išėjimą į Raudonąją jūrą. O dėl Pietryčių - Indijos vandenyno link - panetiopiškosios teritorinės ekspansijos tendencijos sutapo su Somalio, kur po 1969 m. Siyadas Barre oficialiai pasirinko marksistinę-lenininę santvarką, reikalavimais atsiimti Ogadeno rajoną. Negana to, Maskvos ir Mogadišo suartėjimas pasiekė kulminaciją, kai buvo pasirašyta 1974 m. draugystės sutartis. Iš savo dviejų proteguojamųjų - Etiopijos ir Somalio - SSRS reikėjo pasirinkti vieną. Tuščiai sužaidusi Etiopijos-Somalio-Pietų Jemeno federacijos korta, SSRS nusitaikė į Adis Abebą. Nuo tada Mengistu galėjo pasinaudoti vadinamąja „Raudonosios žvaigždės operaci-

²⁹ *The Ethiopian Herald*, 1997 m. gegužės 13 d.

³⁰ Centrinė provincija, kurios centras yra Adis Abeba.

³¹ Būtų visiškai neteisinga piešti vieningos Eritrėjos portretą užgrobdėjo atžvilgiu, o paralelę su Alžyru, Afganistanu arba Mozambiku būtų įdomi. Į regioną įeina daug etninių mažumų (nekalbant apie likimą, laukiantį etiopų kareivių), nacionalistų nesantaika kartais pridedavo iki kraujo liejimo.

³² Nuo 1882 m. Eritrėją buvo užėmusi Italija. Eritrėją aneksavo 1962 m. Hailé Sélassié, beje, svarbi afrikietiškojo antikolonializmo figūra.

ja", Raudonosios armijos karinėmis pajėgomis, aviacija, laivyno materialine-technine baze bei kubiečių ekspediciniu korpusu, kad atremtų (marksistinės-lenininės) Eritrėjos išlaisvinimo liaudies fronto ir Somalio armijos išpuolius nuo 1977 m. liepos iki 1978 m. sausio.

Mengistu veikla buvo tokia efektyvi, kad 1988 m. kovo 28-29 d. Adis Abeboje vykusioje Pasaulinės profesinių sąjungų federacijos biuro (organizacija, kurioje prancūzų CGT, Generalinė darbo konfederacija, tuomet vadovaujama Henrio Krasuckio, užėmė svarbią vietą) 39-ojoje sesijoje jam buvo įteiktas aukso medalis už „indėlį į kovą dėl tautų taikos ir saugumo, jų nacionalinės ir ekonominės nepriklausomybės“. Savo žemėje visa tai kartais skausmingai paliesdavo minėtąsias tautas: netrukus po sesijos, 1988 m. birželį, nuo bombų žuvo 2500 Havzeno gyventojų³³. Panašiai kaip Gernikoje, Ispanijos basų žemėje, tai įvyko turgaus dieną. Kolonijinį karą ar represijas prieš nacionalistus imperijos periferijoje (Eritrėjoje, Tigre, Oromoje, Ogadene, Volegoje, Vole) sukrėsdavo sukilimai; jiems dažnai vadovavo „Liaudies frontai“, kurių vadovai su priešininkais turėjo daug bendra: bent jau tą pačią marksizmo-leninizmo retoriką³⁴. Prieš vietines tautas imdavosi įvairių karinių veiksmų; kai kurie kairiųjų ir/ar prokiniškieji judėjimai mėgdavo pabrėžti šiose barbariškumo (neginčijamo) apraiškose esant ir JAV, SSRS, Izraelio atsakomybės. Pagal analogiją su veiksmais, nukreiptais prieš Amerikos intervenciją į Vietnamą, 1980 m. gegužę Milane įvyksta Nuolatinio teismo prie Tarptautinės lygos už tautų išlaisvinimą ir teises sesija, jos protokolai, paskelbti spaudoje 1981 m. Belgų pagalbos Eritrėjai komi-

³³ Havzenas įsikūręs prie Tigro - periferinėje Etiopijos provincijoje; tai tolimiausias Eritrėjos taškas.

³⁴ Buvo regioninės ir įvairesnės ginkluotos opozicijos, jungiančios monarchistus, eksprijutuotuosius ir kitokius 1974 m. revoliucijos nugalėtuosius. Etiopijos demokratų sąjunga palaikė žymius asmenis Beni Amerą ar Afarą dėl kartkartėmis vykdomų operacijų, kurios didino šalies nesaugumą.

³⁵ Teisybė, kad Gorbačiovo atleidimas nuo įsipareigojimų Afrikos Kyšuliui netrukus paskatino suartėti Adis Abebą su Tel Avivu, sunėrimus dėl galimo priešiškos islamo pasauliui valstybės susilpnėjimo.

teto, parodo FPLE³⁶ poziciją. Vis dėlto naujai sukirptuose pagal *Amnesty International* raportuose kai kurie duomenys leidžia palyginti valandų valandas trunkančias operacijas su Oradour sur Glano vietovės pavadinimu. Jį spontaniškai paminėjo vienas prancūzų apžvalgininkas, pasakojęs apie surinktų bažnyčiose civilių gyventojų žudynes. Brošiūroje *Nuolatinis teismas* panašiai kalbama apie Vokidubos kaimo atvejį, kur 110 žmonių išžudyti ortodoksų bažnyčioje 1975 m. vasarą. Mirties eskadronai aukoms gabenti iš Asmaros pasirinkdavo ne baltus Adis Abebos *Peugeot* automobilius, o smėlio spalvos *Volkswagen* markės sunkvežimiukus, ir sukraudavo siunčiamus į „mėsines“ (broliškus kapus) tuos, kuriuos išsiųsti į Adi Kvalos koncentracijos stovyklą prie Mendeferos nebelikdavo laiko. „Totalinio karo“, 1977 m. rugpjūtį Mengistu paskelbto Eritrėjos „atsiskyrimo šalininkams“, suvestinę sunku sudaryti. Vien tik 1978-1980 m. - 80 000 civilių ir kariškių aukų? Prie šių masinių represijų ir bombardavimų reidų aukų galime pridėti sistemingai besikartojančią kaimo gyvenimo dezorganizavimo politiką. Svarbiausiems miestams buvo teikiama pirmenybė aprūpinant produktais ir siunčiant apmokamus kariškius, kurie pagyvino prekybą, o žemės ūkis kentėjo nuo galvijų naikinimo, konkrečiai - nuo lakūnų, mėgėjų medžioti kupranugarius, nuo užminuotų laukų, kertamų miškų ir autoritarinio prekybinių mainų dezorganizavimo. Ypač kentėjo pagrindiniai žemės ūkio produkcijos gamintojai - moterys, - kareiviai jas prievartaudavo, ir tokia nesaugumo atmosfera nebuvo palanki užsienio veiklai palaikyti³⁸.

Sunku manyti, kad vyriausybės rūpestis atkirsti partizanus nuo jų civilių bazės davė akstiną masiniams gyventojų iškeldinimams

³⁶ Eritrėjos išlaisvinimo liaudies frontas. FPLE, kuriam vadovauja krikščionys, susidarė 1970 m., nuo Eritrėjos išlaisvinimo fronto atskilus marksistinės pakraipos, daugiausia musulmoniškai grupei. Žr.: Alain Fenet, *Le programme du FPLE, nation et révolution*, kn. *La Corne de Afrique, Questions nationales et politique internationale*, Paris, L'Harmattan, 1986.

³⁷ Evil Days, *Thirty Years of War and Famine in Ethiopia: An African Watch Report*, New York, 1991, p. 117.

³⁸ *Ibid.*, p. 127.

1982-1985 bado metais, nors reikšmingi demografiniai poslinkiai vietose buvo daromi. Jie nepalietė Eritrėjos, bet to nepasakysi apie Volą: iš 525 000 iškeldintųjų nuo 1984 m. lapkričio iki 1985 m. rugpjūčio 310 000 buvo iš Volo³⁹ (tai sudaro 8,5% šios provincijos gyventojų). O kai kurie pasienio rajonai (Gondaras) ištuštinti gerokai (nuo 30 iki 40%), jų gyventojai susitelkė Sudane opozicinių organizacijų kontroliuojamose stovyklose⁴⁰. Sunki, bet regioninio masto maisto krizė, palietusi 25% gyventojų, ištisus amžius trunkantis badas ir jo paskutinis epizodas (1972-1973) prisidėjo prie imperinės santvarkos žlugimo. Badą paskutines atsargas valstybės primestoms produktų kvotoms patenkinti. Jau ir taip sunkiai slegiami mokesčių, valstiečiai kartais būdavo verčiami brangiai mokėti laisvoje rinkoje už grūdus, kuriuos iš jų perpirkdavo administracija savavališkomis kainomis. Daugelis valstiečių turėjo atsisakyti savo galvijų ir šitaip visiškai nusigyveno tokiu sunkiu laikotarpiu. 1982 m. ištiko sausra. Krizę padidino paralyžiuoti prekybos mainai; ir derybininkų persekiojimai, ir nesaugi padėtis padarė savo. Mengistu režimas šia krize pasinaudojo *Relief and Rehabilitation Commission* (RRC)- komisijos, kilusios iš Etiopijos politinio biuro *ad hoc*, iškeltiems tikslams pasiekti. Pasinaudojant maisto ginklu kaip gyventojų paramos ar iškeldinimo kontrole, buvo norima įgyvendinti keletą tikslų, iš jų pagrindiniai būtų - slopinti gyventojų susiskaldymą ir „moksliškai“ užpildyti „partijos-valstybės“ erdvę⁴¹.

Uždraudžiant nevyriausybinėms organizacijoms reikštis Vole ir buvo siekiama pristatyti į vietą Tigrui skirtą pagalbą, kad į armijos išlaikomus sektorius suplūstų gyventojai iš kaimų, kuriuos lig tolei kontroliavo partizanai. Į priverstinius gyventojų iškeldinimus, kurie

³⁹ Georges Lecomte, *Utopisme politique et transfert population en Éthiopie, Esprit*, 1986 m. birželis.

⁴⁰ Jean Galiais, *Sécheresse, famine, État en Éthiopie, Hérodote*, Nr. 39, 1985 m. spalio-gruodis.

⁴¹ Michel Loucher, *L'Éthiopie: à qui sert la famine?*, *Hérodote*, Nr. 39, 1985 m. spalio-gruodis.

dažnai lengviau sekdavosi paskelbus, kad bus dalijami maisto produktai, būdavo žiūrima kaip į Šiaurės (sausos zonos) demografinį perdislokavimą į Pietus (drėgną/derlingą zoną). Priverstiniai iškeldinimai pirmiausia palietė ne bado aukas, o karinei kontrolei pavaldžius gyventojus, visai nesvarbu, kokia jų rajone būtų mitybos padėtis. Šiuo atžvilgiu tipiškas pavyzdys būtų rajonų, dėl kurių ginčijosi *Derg* ir Tigro išlaisvinimo frontas, gyventojai. Savanoriško iškeldinimo atvejai, jei apskritai tokių buvo, nublinksta prieš masines deportacijas. Tokią despotišką tvarką valdžia subtiliai pakrikštijo *teseno* (privertimu) *bego* (gera valia), kitaip tariant, „privertimu kito labui“. Nuo 1980 m. tai jau buvo taikoma kitiems savanoriams, sukomplektuotiems *manu militari* didelių miesto zonose, į kurių gyvenimo sąlygas atkreipė dėmesį anglosakų visuomenės⁴² - vergovinės santvarkos priešininkės.

Keldinimo į kaimus politika, palietusi savo šaknų nepraradusias bendruomenes, susidūrė su dideliu pasipriešinimu, kartais liedavosi kraujas pražūtinguose valstiečių karuose komunistinio režimo naudai. Vis dėlto ši politika, siekdama, kaip, pvz., Mozambike, apgyvendinti kaimo bendruomenes lengviau partijos kontroliuojamoje vietoje, privalėjo pažadėti valstiečiui „pakeisti jo gyvenimo būdą bei galvoseną ir atversti naują modernios kaimo visuomenės skirsnį bei padėti kurti socializmą“⁴³. Papildanti „atkūrimo programą“, ši politika labiau stengėsi išplėsti sovchozų sektorių žemės ūkyje nei išugdyti „naują žmogų“. Su geografu Micheliu Foucher⁴⁴ atskleisime, kad „bado padariniai dar labiau prislėgė klimato krizės ištiktas populiacijas ir sektorius, nes krizė buvo gera proga pradėti platų autoritarinį teritorijos pertvarkymą“. Nepaneigiant kai kurių parodomųjų

⁴² Anti-Slavery Society, *Forced Labour in Humera: Intervention on Behalf of the Anti-Slavery Society* pranešimas Jungtinių Tautų ekonomikos ir socialinėje taryboje, Žmogaus teisių komisija. Darbo grupė vergovės klausimais, Ženeva, 1981 m. rugpjūtis. Žr. *Evil Days*, op. cit., p. 167.

⁴³ Prezidento Mengistu Hailė Mariamo pranešimas Etiopijos darbininkų partijos centro komitete 1986 m. balandžio 14 d.

⁴⁴ M. Foucher, min. straipsnis, p. 112.

operacijų-vitrinų pasisekimo, čia taip pat nepaprastai rizikinga mėginti apskaičiuoti, kiek operacija kainavo žmonių gyvybių. Kai kuriose perkeltųjų stovyklose, pvz., iš Ambaselio į Volą, mirštamumo procentas (14%) buvo didesnis negu bado išiktose vietovėse⁴⁵. Ar nebus rizikinga prie kokių dviejų trijų šimtų tūkstančių nenumatytų atvejų ir paslaptinių aukų pridėti panašų skaičių tų, kurie buvo paaukoti ant pagreitinto perėjimo iš „feodalizmo“ į „socializmą“ aukuro, sąmoningai palikti be tarptautinės pagalbos, užmušti mėginant pabėgti ar gaudynėse, uždusę gabenant į „rojų“ krovinių „AN“ triumuose arba palikti likimo valiai be pakankamų maisto atsargų, priversti iškęsti ankstesnių atvykėlių priešišumą, kartais privedantį net iki mirties. Anot žiniasklaidos, rezultatų suvestinė buvo kontrastinga režimui: pamėginęs nusišvęsti bado mastą, Mengistu metėsi į kontrataką. Pasinaudojęs 1984 m. rudenį per Vakarų radiją ir televiziją platinamais pribloškiančiais vaizdo įrašais, jis 1984 m. lapkričio 16 d., kai emocijos buvo pačiame pakilime, paskelbė apie savo apsisprendimą pradėti 2,5 milijono žmonių išskeldinimą - šitaip jis tikėjosi numatomą tarptautinę pagalbą skirti savo planams įgyvendinti; ir visa tai - nepaisant Reagano administracijos nepalankaus požiūrio. Prancūzijoje nuomonės išsiskyrė. „Gydytojų be sienų“ organizacija apsisprendė nepalaikyti perkėlimo politikos, už tai 1985 m. gruodžio 29 d. jos bendradarbiai režimo buvo paskelbti *persona non grata*. Pasaulinė bendruomenė, priešingai, palaikė perkėlimo planą, pavyzdingas elgesys žiniasklaidos vaizdinės informacijos mūšyje bei daugelio Jungtinių Tautų ekspertų parama leido režimui susisemti - kariniais ir taupymo sumetimais - neregėtos žmonių solidarumo bangos atneštą pelną. Čia visus labiausiai pranoko įvairiausio plauko roko žvaigždės, pasekusios Bobo Geldorfo ir Michaelio Jacksono pavyzdžiu; šie kartu su amerikiečių šou biznio pažibomis sudainavo himną *We are the World*, ir galbūt tik tai ir liks vienintelis dalykas, kurį iš etiopų tragedijos prisimins dešimtys milijonų buvusių devintojo dešimtmečio paauglių.

⁴⁵ Cultural Survival, Ethiopia: *Mor Light on Resettlement*, London, 1991.

Nuo 1988 m. Mengistu saulėlydis tik dalinai sutampa su Sovietų Sąjungos saulėlydžiu. 1990 m. kovo mėnesį paskelbiama apie sovietinių patarėjų išvykimą iš mūšio zonų. Šiuo laikotarpiu jėgų santykis jau susvyravęs: visuose frontuose armija traukiasi, užleisdama pozicijas Eritrėjos ir Tigro išlaisvinimo liaudies fronto sukilėliams, o režimas vis dar nesiliauja aitrinės tėvynės pavojuje emocijas. Prityla kalbos apie šalies atstatymo politiką ir pagyrūniško ekonomikos liberalizavimo priemones. Tai sutampa su ginkluotųjų pajėgų valymu, kai 1989 m. gegužės 16 d. plačiai žvalgybos tarnybų agentų infiltruotų pučistų per ankstyvas bandymas sukilti buvo kruvinai numalšintas. 1990 m. birželio 21 d. Mengistu dekretu paskelbia visuotinę mobilizaciją, teoriškai taikomą turintiems 18 metų, praktiškai - ir labai jauniems (keturiolikos-šešiolikos metų), kuriuos masiškai surinkdavo futbolo stadionuose ar netoli mokyklų. 1991 m. uždaromos visos aukštojo mokslo įstaigos, studentai kviečiami dalyvauti kare tautos labui. Kai padėtis Adis Abeboje vis labiau ir labiau komplikuojasi, 1991 m. balandžio 19 d. Mengistu kviečia sudaryti šauktinę armiją „kaip Irake“; jis tikisi turėti iki vieno milijono kovotojų. Tuo metu pati gausiausia Žemutinės Sacharos Afrikoje 450 000 vyrų armija (1974 m. joje buvo 50 000 vyrų) jau pradeda irti ir jos naujieji sąjungininkai amerikiečiai ir izraeliečiai su pasitenkinimu laukia kitokio sprendimo. 1991 m. gegužės 21 d. pulkininkas Mengistu išskrenda per Keniją į Hararę: kovos su Rodezijos baltaisiais kolonistais didvyris Robert'as Mugabe jam suteikia politinį prieglobstį. 1994 m. rudenį, pakviesta į Adis Abebą dalyvauti pagrindinio Etiopijos tragedijos kaltininko teisme, Zimbabvė atsisako išduoti nusikaltėlį, tą patį, kuris kadaise rytų vokiečių *Ethiopian Herald* žurnalistus įkvėpė paskelbti vieną iš jo skambiausių frazių: „Mes likviduosime šėtoniškąjį praeities palikimą, ir gamta atsidurs mūsų kontrolėje“⁴⁶.

⁴⁶ Bertrand Le Gendre, *Éthiopie: le procès de la Terreur rouge*, cit. straipsnis.

PORTUGALIŠKA PRIEVARTA: ANGOLA, MOZAMBIKAS

Jau nuo XV amžiaus pasirodžiusi Afrikos pakrantėse, Portugalija gana vėlai ėmėsi kolonizuoti didžiulę imperiją (25 kartus didesnę nei jos pačios teritorija), kurią Europos šalys konkurentės jai leido atsi-rėžti juodajame žemyne. Ši vėlyva ir paviršutiniška erdvės okupaci-ja, be abejo, nepalengvino propaguoti homogeniškos priklausomy-bės šitaip atribotoje teritorijoje. Daugeliu atžvilgių organizacijos, kurios metėsi į ginkluotą kovą septintojo dešimtmečio pradžioje, turėjo remtis tarp juodosios rasės gyventojų kur kas aštresne antikolonijine sam-prata nei jų nacionaliniai siekiai⁴⁷. Nacionalistų veikėjai, suvokdami kliūtis, su kuriomis susidūrė jų jakobinizmas, netrukus sutelkė ypatin-gą dėmesį į *Inimigo internet* (vidaus priešą)⁴⁸ - tradicinius vadus, ko-lonizatorių kolaborantus, politinius disidentus, kaltinamus kenkimu pavojuje atsidūrusiai tėvynei. Šie charakteringi politinės kultūros bruo-žai, kurių dvigubas - salazarinis ir stalininis - genetinis kodas nesu-darė palankių sąlygų tipiškos demokratijos kultui, aštrėjo, nepaisant skuboto globojančios valstybės pasitraukimo.

Angolos Liaudies Respublika

Kai 1974 m. liepos 27 d., baltaodžių gyventojų pasibaisėjimui, Lisabonoje esantys valdžioje karininkai palaiko kolonijų nepriklausomybę, Angolos žemėje dar šeiminkauja portugalų armija. Jos skubotas išvedimas atlaisvina kelią trims už nepriklausomybę ko-vojančioms organizacijoms: *Movimento Popular de Libertação de Angola (MPLA)*, *Frente Nacional de Libertação de Angola (FNLA)* ir *União Nacional para a Independência Total de Angola (UNITA)*.

⁴⁷ Šia tema žr. Michelio Caheno darbus, konkrečiai - jo polemiką su Elisio M. Macamo, Lusotopie, 1996, p. 365-378.

⁴⁸ Alex Vines, Renamo, *Terrorism in Mozambique*, Centre of Southern African Studies, University of York, 1991, p. 5.

Jas, kaip „vienintelius teisėtus Angolos liaudies atstovus“, pripažino naujoji Portugalijos respublika, 1975 m. sausio 15 d. pasirašydama Alvaro sutartį dėl nepriklausomybės. Kalendorius daug žadantis: rinkimai į Steigiamąjį susirinkimą po devynių mėnesių; nepriklausomybės paskelbimas 1975 m. lapkričio 11 d. Tačiau tada, kai 1975 m. nuo sausio iki birželio pradėdamas skubinti 400 000 portugalų išvarymas, vyriausybės koalicijos (kur MPLA įsitraukė Informacijos, Teisingumo ir Finansų ministerijose) gyvybingumas netrukus pasirodė tik apgaulė. Padaugė kruvinų incidentų, o birželio 14-osios karo veiksmų nutraukimas Nakuru vietovėje tėra atokvėpis, abiem pusėm leidžiantis sukaupti jėgas ir parengti savo šalininkų iš užsienio intervenciją.

Nuo 1974 m. spalio sovietiniai ginklai pastiprina MPLA milicijos potencialą, jai paramą taip pat teikia portugalų armijos, pergrupuotos į Ginkluotųjų pajėgų judėjimą (MFA), kairysis sparnas. Šie sektoriai, kuriems įtaką daro Portugalijos komunistų partija, gali pasikliauti „raudonojo admirolo“ Rosa Coutinho buvimu Luandoje nuo 1974 m. gegužės. 1975 m. kovo mėnesį Angoloje išsilaipina pirmieji kubiečių ir sovietų armijos padaliniai. Fidelis Castro teoriškai paaiškina *a posteriori* tokį sprendimą: „Afrika šiandieną yra imperializmo grandinės silpnoji grandis. Čia, o ne kur kitur, slypi puiki perspektyva pereiti iš beveik pirmąkart bendruomenės į socializmą be jokių skirtingų etapų, kuriuos turėjo išgyventi kai kurie kiti pasaulio regionai“⁴⁹. Kritus vyriausybei (rugpjūčio 8-11), *Vietnam Heroico* prisišvartuoja Luandoje: laive keli šimtai kareivių (daugiausia juodaodžių). Kai spalio 23 d. Pietų Afrikos Sąjunga stoja į kovą UNITĄ pusėje, nuo šiol *Pravda* jai priskiria „marionetinės jėgos, besilaikančios samdytais Kinijos ir ČŽV kareiviais padedant Pietų Afrikos ir Rodezijos rasistams“, statusą, - jų jau 7000⁵⁰. Ką gi, kritika

⁴⁹ *Entrevue à Afrique Asie*, Nr. 35, 1977 m. gegužės 16 d. Žr. Pierre Beaudet (vad.), *Angola, bilan d'un socialisme de guerre*, Paris, L'Harmattan, 1992.

⁵⁰ *Pravda*, 1975 m. lapkričio 5 d. Žr. kn. Branko Lazitch, Pierre Rigoulot, *Angola 1974-1988. Une échec du communisme en Afrique. Priedas Est et Ouest*, Nr. 54, 1988 m. gegužė.

beveik atitinka tikrovę. Sukirpta pagal maoistinį šabloną, UNITA vadovybė iš tikrųjų atrodo sudariusi sutartį su velniu. Dabar UNITA remiančios jėgos yra labai skirtingos, neturinčios tarpusavyje nieko bendra. UNITA pasirodo „verta“ lenininio-stalininio realizmo, kurio principus ji prisitaiko sau: manevravimas, neturintis nieko tokio, kas galėtų išmušti iš vėžių 1939 metų vokiečių-sovietų pakto liaupsintojus, turėjo suartinti du skirtingų pažiūrų lyderius - Savimbi ir Pieck Botha. Bet kol kas MPLA režimo išlikimui lemiamas yra sovietų-kubiečių materialinis techninis oro ir jūrų laivyno aprūpinimas. 1975 m. lapkričio 11 d. MPLA ir UNITA, kiekviena prisiskirdama sau nuopelnus, paskelbia šalies nepriklausomybę⁵¹, kai jau žemėlapyje ryškėja nauji buvusio portugalų perliuko - *Ultramaro* - kontūrai: MPLA įsivirtina uostuose, naftos ir deimantų gavyboje, - tai maždaug pakrantės ruožas; jos konkurentai (tarp kurių netrukus pirmaus UNITA) remiasi Šiaure ir ypač centriniais plokščiakalniais.

Dabar, žiūrint Vakarų, beje, kaip ir Pietų Afrikos komunistų, akimis, aktyvius konflikto veikėjus nustatyti darosi lengviau. Mozambiko vadovas Samora Machelis negailestingą kovos pobūdį įžiūri tokioje jėgų konfigūracijoje: „Angoloje yra dvi tarpusavyje kovojančios pusės: viena pusė - imperializmas ir jo sąjungininkai bei marionetės; kita pusė - progresyviosios jėgos, kurios palaiko MPLA'ą. Ir nieko daugiau“⁵². Neginčijamas judėjimo lyderis Agostinho Neto yra juodaodis, buvęs *assimilado*, kilęs iš protestantų pastorių šeimos ir jau nuo septintojo dešimtmečio portugalų komunistų partijos „organizuojamas“ išbandytam prosovietizmui. 1956 m. įkurta MPLA daugumą savo vadovaujančių kadry (tokių kaip J. Mateus Paulo ar A. Domingos van Dunemas) modeliavo pagal tuomet įsigaliojusią marksizmo-leninizmo liejimo formą. Be mokslinio socializmo studijų, kai kurie iš jų (J. Njamba Yemina) gavo atitinkamą karinį paren-

⁵¹ Pavadinimu „Angolos Liaudies Respublika“ ją pripažįsta 1976 m. vasarį vienintelė Portugalija; UNITA ir FNLA dar prideda būdvardį „demokratinė“.

⁵² B. Lazitch, P. Rigoulot, *op. cit.*, p. 33.

girną Sovietų Sąjungoje arba Kubos partizanų (*guérilla*) mokyklose. Vos paėmus valdžią (1977 m. gruodžio 4-10 d.), Luandos kongresas priėmė nutarimą dėl būtinumo pereiti iš frontinio tipo judėjimo į avangardinę struktūrą, nukopijuotą nuo bolševikinio modelio ir tarp-tautiniame komunistiniame judėjime gebančią pritaikyti sau „partinio brolio“ rangą. Iš tikrųjų, naująją „MPLA - darbo partiją“ kaip „vienintelę, sugebančią teisingai išreikšti darbo liaudies interesus“, tuojau pat pripažino kongrese dalyvavęs Raulis Castro.

Valstybės kaip „įrankio, sugebančio įgyvendinti vienintelės partijos nubrėžtą kursą“, koncepcija naujai partijai diktavo padidėjusį budrumą sekant konkurentų partijas, kurios stengiasi užmaskuoti savo kontrrevoliucinę prigimtį slėpdamosi už kairiųjų lozungų ir tvirto demokratinio centralizmo. Taigi nieko nuostabaus, kad pietinėje šalies dalyje pradeda staigiai reikštis nukrypimų nepakenčianti politika, kuri iki šiolei paprastai buvo būdinga Šiaurės pusruliui. Dar prieš oficialiai pripažįstant Angolos bolševizmą, Neto jau turėjo didelę patirtį šioje srityje. Kai 1975 m. vasarį jis sumažino (padedant portugalų armijai) „Rytų sukilimo“ frakciją, kuriai vadovavo Ovimbundu atstovas Danielis Chipenda, šis epizodas leido pastarajam sistemingai pranešėti apie nusikaltimus, likvidavimus, kuriuos nuo 1967 m. patirdavo MPLA disidentai. Todėl darosi labiau suprantamas oficialus pranešimas, kurį judėjimas išspausdino 1974 m. vasarį, apie tai, kaip judėjimas „įžvelgęs ir neutralizavęs“ vidaus kontrrevoliucinį sąmokslą, „kurio tikslas buvo fiziškai sunaikinti prezidentą ir daugelį jo aplinkos žmonių“⁵³.

Vidaus administracijos ministras Nito Alvėsas, Neto priešininikas, buvo Luandoje, kai 1974 m. balandžio 25 d. įvykiai nuskambėjo kaip gedulo varpai kolonijinei priespaudai. Alvesui pavyksta išsikvoti didelį juodaodžių miesto gyventojų palankumą: baltieji galėjo gauti Angolos pilietybę, bet su sąlyga, kad jie savo elgesiu įrodys esą tvirtai nusistatę prieš kolonializmą. Jis pasirėmė rajoninių komi-

⁵³ *Libération-Afrique*, Nr. 9, 1974 m. kovas.

tetų tinklu, *Poder popular* vardu ir tam nesivaržė imtis pačių stalinikiškiausių metodų, kuriais, beje, nenustebino savo aukų, dažniausiai iš maoistinių komunistų tarpo⁵⁴. Tikras dėl jam duotų, be abejo, sovietų, kubiečių ir portugalų komunistų garantijų, jis 1977 m. gegužės 27 d. pamėgino panaudoti jėgą, tuo siekdamas sutrukdyti pradėtus valymus, taikomus prieš jo šalininkus. Kai operacijos žlugimas buvo jau akivaizdus (konkrečiai dėl Nito Alvėso užsieninių patarėjų delsimu politikos), Neto pasakė kalbą per radiją: „Aš manau, kad mūsų tauta supras tas priežastis, dėl kurių mes gana griežtai pasielgsime su šių įvykių kaltininkais“. Frakcijos nariai, kaltinami „rasizmu, tribalizmu (gentine nesantaika. - *Vert. past.*) ir regionalizmu“, patyrė radikalų valymą. Kai sostinėje imamasi iš pagrindų atnaujinti Centro komitetą bei valdžios aparatą⁵⁵ ir vyksta kruvini susirėmimai, represijos nusidriekia provincijų sostinių link: Ngunzoje (Pietų Kuanza) rugpjūčio 6 d. per vieną naktį buvo nužudyti 204 nukrypėliai⁵⁶; po 1991 m. išlikusių gyvų MPLA narių liudijimu, šioje valymo operacijoje buvo likviduota keletas tūkstančių MPLA narių (lygindami šiuos skaičius, susiduriame su statistikos patikimumo problema). FAPLA (ginkluotųjų pajėgų) politiniai komisarai irgi užkliuvo Sapiliniui, Centro komiteto nariui, kuris asmeniškai vadovavo FAPLA politinių komisarų likvidavimui Luenoje (Moksike)⁵⁷.

Santykinis Nito Alvėso populiarumas išaugo tada, kai laikraščio *Diario de Luanda* skiltyse ir radijo programose „Kudibanguela“ bei „Povo em armas“ buvo paskelbta apie gyvenimo sąlygų pablogėjimą. Šaltiniai nurodė, kad kai kuriuose rajonuose žiauriai stokojama maisto produktų (nitininkai vartojo terminą „badas“). Sakoma apie aktyvaus amžiaus miesto darbininkų visišką bejėgiškumą: iš-

⁵⁴ Žr. informuoto trockininko požiūrį: Claude Gabriel, *Angola, le tournant africain*, Paris, La Brèche, 1978.

⁵⁵ Iš 30-ies narių 5 buvo sušaudyti (Nito Alvėso pavyzdžiu), 3 dingo neaiškiais aplinkybėmis, 2 buvo pašalinti. Plg. Lazitch, Rigoulot, *op. cit.*, p. 21.

⁵⁶ Pagal portugalų trockininkų žurnalą *Açção Comunista*, cit. C. Gabriel, *op. cit.*, p. 329

⁵⁷ *Ibid.*

ėjus 1975 m. lapkričio įstatymui ir 1976 m. kovo dekretui dėl drausmės gamybos aparate, į tarpprofsajunginį (t. y. antipartinį) streiką žiūrima kaip į nusikaltimą remiantis šūkiu „gaminti ir priešintis“. Taigi, nepaisant biurokratinės struktūros, atsiranda prieštaravimo formos, kurios nebesitenkina ritualiniu skelbimu, kad baltaodžių masinis bėgimas iš šalies ir karas sukėlė netvarką. Septintajame dešimtmetyje klestėjusi Angolos ekonomika iš tikrųjų nuo 1975 m. tiesiog smuko, ir valstybinei sistemos kontrolei vis sunkiau ir sunkiau sekėsi maskuoti stiprėjantį dolerio viešpatavimą: kontroliuojamas valstybės monopolis ir sugebėjimas įsigyti valiutos, už kurią mokama 50 kartų daugiau nei jos oficialus kursas, abudu drauge padėjo atsirasti nomenklatūrai, kuri buvo visiškai abejinga „darbo liaudžiai“. Niekas nepajėgs įvertinti, kokia iš tikrųjų buvo mitybos padėtis visoje daug burnų turinčioje teritorijoje maždaug per dešimtį metų. Kai vyriausybei pavyksta atskirti miesto rinką - palaikomą iš kasmetinių pajamų už naftą - nuo vietinių gamintojų, valstybė nekreipia dėmesio į karo nuniokotus ir abiejų stovyklų skriaudžiamus kaimus, nelygu kiek iš jų reikėdavo paimti karo tarnybai. Pats „bado“ terminas, oficialių sluoksnių kuo skrupulingiausiai slepiamas iki šiolei, 1985 m. suskamba grėsmingai, įspėdamas FAO (Tarptautinį fondą žemės ūkiui remti. - *Vert. past.*). Tik tada, kai sovietinė *perestroika* pradės didžiosios savikritikos laikus, Angolos vyriausybė pripažins visą padėties sunkumą, kurį apibendrino *Unicef* (JT Vaikų fondas. - *Vert. past.*) organizacijos 1987 m. formuluotė, kad 1986 m. nuo bado mirė keliasdešimt tūkstančių vaikų.

Santvarka, turinti Kabindos naftos⁵⁸ anklavą, bet stokojanti administracinių, karinių ir kovotojų resursų, tik mažą dalį išteklių te galėjo skirti saviems kolektyvizacijos ir kaimų kėlimo į gyvenvie-

⁵⁸¹ Kabindą, 1956 m. Portugalijos prijungtą prie Angolos, nuo likusios krašto dalies skiria Kongo žiotys (priklausančios Zairui). Jos gyventojams (bakongiečiams), atsisveikinti su nepriklausomybės idėja ir noru savarankiškai naudotis gaunamais už nuomojamą naftos gavybai žemę padėjo nuo 1975 m. 10 000 FAPLA vyrų ir 2000 kubiečių.

tes projektams. Tokie, kokie buvo, jie atrodė grėsmingi svarbiems valstietijos sektoriams. Ypač fiskalinės punkcijos, valstybės investicijų nepakankamumas, prekybos suvaržymai ir miestų prekių realizavimo rinkų sunaikinimas vertė nutraukti paramą kaimui. Viena- me oficialiame raporte⁵⁹, praėjus trylikai metų nuo nepriklausomybės paskelbimo, Angolos valstybė paskelbė agronomo René Dumont'o įspėjimą, suprantama kalba aiškinantį skaitytojams apie „nelygius mainus“, kurie pavagia iš valstiečių jų „pridėtines vertes“. Ši situacija greitai virto priešišku pajūrio pasauliui, kuriame vyravo kreolų arba metisų *assimilados* (jų daug buvo MPLA vadovybėje) kultūra. Todėl, dar pridėjus neapykantą svetimašaliui kubiečiui, rusui, rytų vokiečiui ar šiaurės korėjiečiui^{59 60 61}, Jono Savimbi'o UNITA galėjo tikėtis kaimiečių paramos, kuri išsiplėtė gerokai už Ovimbundu žemių, jų etninio pagrindo, ribų, - net ir tada, kai jo žmonės nesivaržydami pelnydavosi iš kaimo gyventojų. Tokiomis aplinkybėmis būtų tiksliau kalbėti ne apie stalininio pobūdžio karą, kurį MPLA kariavo su valstietija, o apie „valstietiškąjį karą“; ši sąvoka („valstietiškas karas“) sustato veikėjus į poziciją, labiau atitinkančią vietoje išsidėsčiusių jėgų santykį. Palaikomi Reagano administracijos, bet persisunkę maoistine kultūra, UNITA vadovai, beje, kuo puikiausiai pasinaudoja miesto ir kaimo supriešinimo retorika, kalbėdami „afrikiečių liaudies“ vardu prieš MPLA „kreoliškąją diduomenę“⁶¹. Vis dėlto sunku pasakyti, koku mastu prieš sukrėtimus Rytuose valstiečiai prisijungė prie Savimbi'o. Po 1988 m. gruodžio 11 d. Niujorko sutarčių atsitraukė Pietų Afrika ir Kuba, ir MPLA persivertimas sukėlė lauktą efektą. 1990 m. liepą jo vadovybės

⁵⁹ *Sintese do plano de recuperação economica a nivel gloval para o bieno 1989-90, República popular de Angola*, 1988. Žr. P. Baudet, *op. cit.*, p. 64.

⁶⁰ Kaip pažymi Jean-François Revelis įžangoje B. Lazitch ir P. Rigoulot tekstui (*op. cit.*), „Sovietai-kubiečiai čia yra tam, kad primestų Angolai komunistinę sistemą, kai nekyla klausimas, ir tai būtų nesuvokiama, kad Pietų Afrika eksportuotų į Angolą apartheido politiką“.

⁶¹ Christine Messiant, *Angola, les voix de l'ethnisation et de la décomposition, Lusotopie* 1-2, 1994.

priimta rinkos ekonomika bei politinis pliuralizmas 1992 m. balsavimu lėmė UNITA pralaimėjimą.

Nenuginčijamas UNITA išsivystymas per pirmuosius penkiolika nepriklausomybės metų iš esmės parodė, kad žmonės nenorėjo pripažinti valstybės - MPLA. Tą jų reakciją lėmė penkiolika metų nesiliovęs traumavimas, kai buvo sunaikinti ekonominiai mainai, priverstinai imama į armiją ir masiškai perkeldinėjami gyventojai; visa tai labiau nei juridinių garantijų nebuvimas privedė prie oponentų masinių represijų. Beje, pereinamuoju į parlamentinį daugiapartiškumą laikotarpiu nelabai buvo ieškoma atsakingų už žmogaus teisių pažeidimus, o politinės policijos nariai - dažnai, kaip ir SSRS, kilę iš etninių mažumų, atsidūrę valdžioje niekada nebuvo patraukti atsakomybėn už savo ankstesnę veiklą. Išskyrus mažas grupeles, kuriose būrėsi nukentėjusieji nuo valymų, nė vienai iš dviejų didžiųjų partijų nepasirodė tikslinga pareikalauti, kad būtų išaiškintas dešimtimis tūkstančių skaičiuojamų aukų likimas, kuris - laikysimės *Amnesty International* raportų stiliaus glaustumo - „neatitiko tarptautiniu mastu pripažinto teisingumo normų“.

Mozambikas

1974 m. rugsėjo 25 d., vos tik Lisabonoje įsigali parlamentinis daugiapartiškumas, portugalų kariškiai patiki Mozambiko likimą vieninteliam *Frente de Libertação do Moçambique (Frelimo)*. Frontas, pradėjęs veikti 1962 m. liepą⁶², remdamasis antropologijos daktaro Eduardo Chivambo Mondlane autoritetu sugebėjo pelnyti tarptautinės bendrijos simpatijas ir gauti tiek iš Kinijos, tiek iš SSRS karinę pagalbą. Skirtingai nuo Angolos, Frontui pavyko portugalų pavyko

⁶² *Frelimo*, trumpai tariant, yra nacionalistinių organizacijų, sudarytų iš emigravusių į Tanganiką, Rodeziją ir Njasalendą mozambikiečių, susijungimo produktas. Žr. Luis de Brito, *Une relecture nécessaire: la genèse du parti-État Frelimo, Politique africaine*, Nr. 29, 1988 m. kovas.

„gvazdikų revoliucijos“ (1974 m. balandžio 24 d.) išvakarėse atsilaukti prieš kolonijinę kariuomenę, kurią, beje, daugiausia sudarė afrikiečiai⁶³. Savo gretose sujungęs reikšmingą valstybės intelektualų elitą, Frontas atspindėjo jų ideologinius skirtumus. Tačiau 1974 m. išryškėjusi jo vadovybės marksistinė-lenininė orientacija nebegalėjo ilgiau būti slepiama. Po II-ojo suvažiavimo (1968) antiimperialistinės kovos sureikšminimas, kurį jai suteikė Samora Machelis pagal kiniškąją „išlaisvintųjų zonų“ logiką, kasdien vis labiau atitiko paties Mondlane suformuluotą prieš mirtį (1969) išvadą: „Šiandieną aš manau, kad *Frelimo* kaip niekad yra socialistinis, revoliucinis ir progresyvus ir kad mūsų linija vis labiau orientuojama į marksistinį-lenininį socializmą“. O iškėlęs evoliucijos motyvų klausimą, jis paaiškino: „Kadangi tokios Mozambiko gyvenimo sąlygos, priešas mums nepalieka pasirinkimo“.

Nepriklausomybės išvakarėse priešas, rodėsi, turėjo duoti kele tą atokvėpio valandėlių naujiesiems šeiminkams. Šie, kurių didumą sudarė miestiečiai *assimilado*, baltaodžiai, metisai ar indėnai, su entuziazmu puolė kurti naują naciją. Agrariniame krašte naciją jie įsivaizdavo kaip partijos-valstybės kontrolę, kurią gali užtikrinti tik tai nuosekli „sukėlimo į gyvenvietes“ politika, gebanti išsiplėsti ir iki tokio brangaus poetui Sergio Vieira'io⁶⁴ naujojo žmogaus, *homem novo*, formavimo. Ši politika, jau aštuntojo dešimtmečio pradžioje „išlaisvintose zonose“ patyrusi įvairių atvejų, dabar buvo sisteminama visoje teritorijoje. Kaimiečiams - o jie sudaro 80% visų gyventojų - buvo pasiūlyta išsikelti iš tradicinių vienkiemų į gyvenvietes. Kupini nepriklausomybės entuziazmo, apsėję kolektyvinius laukus (kuriuos netrukus - ateinančiais metais - apleis), neretai dalyvaudami kolektyvinėse namų, kuriuose ne visada norėjo apsigyventi, staty-

⁶³ Apie Mozambiko nacionalizmo silpnumą žr. Claude Cahen, *Sur quelques mythes et quelques réalités de la colonisation et de la décolonisation portugaises*. Pranešimas Lygina mosios dekolonializacijos kolokviume, Aix-en-Provence, 1993 m. rugsėjo 30 - spalio 3 d

⁶⁴ Christian Geffray, *La Cause des armes au Mozambique Anthropologie d'une guerre civile*, Paris, Karthala, 1990, p. 27.

bose, gyventojai palankiai atsiliepė į administracijos kvietimą. Tačiau formaliai šalis atsidūrė hierarchinės administracijos valdžioje, o šią teoriškai kontroliavo kuopelės vienos partijos, kuri 1977 m. atvirai reikalavo sekti bolševikais ir kvietė tęsti žemių kolektyvizaciją bei stiprinti ryšius su tarptautiniu komunistiniu judėjimu. Buvo pasirašytos įvairios sutartys su Rytais, o ginklų ir instruktorių tiekimas, regis, dar labiau leido padidinti Mozambiko paramą Rodezijos nacionalistams *Zimbabwe African National Union* (ŽANU).

Kai Mozambikas vienijosi prieš blokadą, kuri, rodės, jį pasmaugs, baltoji Iano Smitho Rodezija nusprendė represijomis įnešti savo indėlį į kaimuose vis labiau ryškėjantį pasipriešinimo judėjimą. Alfonso Dhlakama'os vadovaujamą *Resistencia Nacional Moçambicana* (*Renamo*), Mozambiko nacionalinio išsivadavimo judėjimą, iki Zimbabvės nepriklausomybės laikotarpio, kai materialinį-techninį aprūpinimą gaudavo iš Pietų Afrikos (1980), dabar artimai šefavo Rodezijos specialiosios tarnybos. Dideliam gausių apžvalgininkų nusistebėjimui, prisijungimas prie kaimo gyventojų išsivaduojamojo judėjimo vis didėjo, nepaisant barbariškų metodų *Renamo*, kurio veiksmai gąsdino net jo globėjus rodeziečius. Ne mažiau kandūs buvo ir išsigelbėjusieji iš „perauklėjimo stovyklų“, kurių skaičius augo nuo 1975 m.⁶⁵ ir kurias kontroliavo *Serviço Nacional de Segurança Popular* (SNASP, Liaudies saugumo nacionalinės tarnybos), jei gyventojai neprisijungdavo, kiekvienos iš abiejų partijų gyvybinis tikslas tapdavo gyventojų kontrolė, o abiejų stovyklų žiaurų elgesį su civiliais ir žvėriškas represijas, *Human Rights Watch* stebėjimais⁶⁶, patvirtina ir nedažnai pasitaikantis padėties tyrimas vietoje. *Renamo* vykdoma prievarta, dar atviresnė nei valstybinio *Frelimo*, neapsiribojo „didelėmis kampanijomis“, kurias nuo šiol *Renamo* palieka savieigai ir ku-

⁶⁵ Viena iš svarbiausių - Milange, prie Malavi pasienio, kur buvo laikoma 10 000 Jehovos liudytojų.

⁶⁶ *Conspicuous Destruction. War, Famine and the Reform Process in Mozambique*, *Human Rights Watch*, New York, 1992.

rios prieina net iki jų pačių darbdavių išdavimo. Nepaisant viso šito, pats faktas, kad gyventojai palaikė *Renamo*, rodo jų neapykantą valstybei; tos neapykantos mastą rodo *Frelimo* žiaurumai kovoje su tribalizmu, kova prieš religines apeigas, vadinamas „obskurantizmu“, prieš ištikimybę kilmei ir genčių vadų taryboms, prieš visa tai, ką po nepriklausomybės, pavadinęs „feodalizmu“, visiškai atmete režimas⁶⁷.

SNASP prerogatyvos buvo labai paplitusios jau iki tol, kol *Renamo* keliamą grėsmę pastebėjo Maputu valdžios pareigūnai. Įkurtas 1975 m. spalį, Liaudies saugumas iš tikrųjų buvo pasiryžęs kaipmat suimti ir įkalinti kiekvieną, įtariamą „pasikėsiniu į valstybės saugumą“; beje, ši sąvoka apėmė ir ekonominius nusikaltimus. SNASP buvo sukurtas tam, kad perduotų šiuos asmenis teismui, ir prisiimdavo atsakomybę už tardymą. Jis taip pat galėjo juos išsiųsti į „perauklėjimo stovyklą“. *Habeas corpus* (asmens neliečiamybės įstatymas. - *Vert. past.*), pagal Baudžiamojo procedūrinio kodekso 115-ąjį straipsnį nebetaikomas kaliniams, buvo likęs tik prisiminimas (manoma, kad jis buvo taikomas Salazaro laikais...). Pirmosios 1977 m. Pasipriešinimo judėjimo atakos nusitaikė į Sakuzės perauklėjimo stovyklą. Puolimas dėl teisėtumo, *ofensivas pela legalidade*, kuriam vadovavo Samora Machelis iš SNASP, neatėmė jo prerogatyvų. Jos siekė suderinti faktą su teise; tam buvo skirtas 1979 m. vasarį priimtas įstatymas 2/79 dėl nusikaltimų prieš liaudies ir liaudies valstybės saugumą; juo buvo sugrąžinta mirties bausmė, kuri buvo panaikinta Portugalijoje ir visose jos kolonijose nuo 1867 m. Beje, griežčiausia bausmė formaliai ne visada buvo leidžiama, bet visados skiriama tada, kai būdavo norima likviduoti *Frelimo* disidentus. Toks buvo Lazzaro Nkavandame, Joana Simaião ir Uria Simango likimas. Jie buvo likviduoti kalėjime 1983 m., ir jų likimas buvo laikomas paslapyje toi, kol partija galutinai nutraukė ryšius su marksiz-

⁶⁷ Michel Cahen, *Check on Socialism in Mozambique. What Check? What Socialisme Review of African Political Economy*, Nr. 57, 1993, p. 57.

mu-leninizmu⁶⁸. Tie patys 1983 metai buvo įsidėmėtini juridiniu aspektu ir tuo, kad Maputu buvo uždarytas Eduardo Mondlane teisės fakultetas; sprendžiant iš vyriausybės į jį dėtų vilčių buvo aišku, kad iš tikrųjų ši įstaiga mokė ginti ne liaudies, o tik išnaudotojų interesus⁶⁹. Apskritai inteligentija labai greit pasiduodavo tyliam, net vergiškam nusivylimui „maitintoja“ *Associação dos escritores moçambicanos*, privačioje aplinkoje įsileisdavo į ikonoklastinius (nepripažįstančius nieko, kas sietina su praeitimi, tradicija. - *Vert. past.*) palyginimus, gretindami KGB, CŽV ir SNASP⁷⁰. Ir tik retos išimties tarp inteligentijos buvo tokie kaip poetas Jorge Viegas, už savo disidentinę veiklą užmokėjęs psichiatrine ligonine, o vėliau tremtimi.

Tuometinį politinį griežtumą atsvėrė atvira ekonominė politika pagal jau išbandytą pirmųjų sovietinės Rusijos žingsnių logiką. Be abejonės, pačiai Rusijai tos atviros ekonominės politikos niekada nereikėjo, nebent užsieniui mulkinti. Vakarų investicijos ir toliau liko pageidaujamos, kaip ir dera „socialistinės orientacijos“ šaliai, kuriai SSRS uždraudė įstoti į *Comecon*⁷¹ (Ekonominę savitarpio pagalbos tarybą. - *Vert. past.*). IV-asis suvažiavimas (1983), stabdydamas pražūtingą kolektyvizacijos politiką, atkreipė dėmesį į kaimo gyventojus. Vienoje iš savo taip mėgstamų viešų kalbų Samora Machelis tiesiai pareiškė: „Mes užmirštame tą faktą, kad mūsų šalį daugiausia sudaro valstiečiai. Mes primygtinai pabrėžiame norą kalbėti apie darbininkų klasę, o gyventojų daugumą nukeliame į antrąjį planą“⁷². Kiekviena vyriausybės milicijos padegta šiaudinė trobelė - vykdamas susirūpinusių sukeldinimu į gyvenvietes hierarchiją įsa-

⁶⁸ *Frelimo* V-asis suvažiavimas, 1989 m. liepa.

⁶⁹ *Mozambique, indépendance et droits de l'homme*, Amnesty International, 1990, p. 24.

⁷⁰ Michel Laban, *Écrivains et pouvoir politique au Mozambique après l'indépendance*, Lusotopie, 1995.

⁷¹ Žr. Michel Cahen, *Mozambique, la révolution implosée*, Paris, L'Harmattan, 1987, p. 152-154.

⁷² Prezidento Samora Machelio kalba, pasakyta Liaudies Asamblėjos sesijoje, vykusioje 1985 m. gruodį. Žr. M. Cahen, *Mozambique, la révolution implosée*, op. cit., p. 163.

kymą (teorinį) - savaime stiprindavo *Renamo* pozicijas. Negana to, žemės ūkio kultūrų sistemos suardymas, atsisakymas auginti pagrindines maistines kultūras bei prekybos dezorganizavimas pasunkino mitybos padėtį šalyje.

Neatrodė, kad tiek valdžios pareigūnai, tiek *Renamo* badu sistemingai būtų naudojęsi kaip ginklu. Tačiau pagalbos maistu kontrolė *Frelimo'ui* buvo pagrindinis koziris imantis gyventojų persiskirstymo, kuriuo nepasidalijo abi stovyklos. Neproduktyvi žemdirbių, atitrauktų nuo savo žemių, koncentracija savaime ir lėmė maisto produktų stygių. *Human Rights Watch* duomenimis, maisto stoka 1975-1985 m. atnešė daugiau mirčių negu ginkluotas smurtas⁷³. *Unicef* atlikti skaičiavimai patvirtina 600 000 bado aukų skaičių apžvelgiamuoju dešimtmečiu ir jį palygina su Etiopijos atveju. Daugelis gyventojų išliko gyvi tik teikiamos tarptautinės pagalbos dėka. 1987 m. sausį JAV ambasadorius Maputu atsiuntė Valstybės departamentui raportą, kuriame prašo Vašingtoną ir atitinkamas tarptautines organizacijas neatidėliotinos pagalbos trims su puse milijono mozambikiečių⁷⁴. Vis dėlto pačios nuošaliausios zonos, ištiktos klimato staigmenų, virto brutaliomis bado aukomis, pvz., Membos rajonas, kuriame, humanitarinių organizacijų nuomone, 1989 m. pavasarį⁷⁵ bado mirė 8000 žmonių. Užsienio aprūpinamame sektoriuje savo teises greitai atgavo ekonominė rinka. Tai bent jau lieka viena iš pamokų Europos Bendrijos 1991 m. raporte⁷⁶, iš kurio paaiškėja, kad tik 25% maisto pagalbos buvo parduota nustatyta kaina, o 75% atsidūrė po-

⁷³ *Conspicuous Destruction*, op. cit., p. 4. *Unicef* mini 600 000 apžvelgiamojo dešimtmečio bado aukų ir mano, kad šį skaičių galima palyginti su Etiopijos, tiesa, tik vieno periodo, nuo 1984 iki 1985 m., aukų skaičiumi.

⁷⁴ Jean-François Revel, *Au Mozambique aussi, le marxisme-léninisme engendre la famine, Est and Ouest*, Nr. 40, 1987 m. kovas.

⁷⁵ C. Geffray, *La Cause des armes*, op. cit., p. 209.

⁷⁶ H. Gebaver, *The Subsidized Food Distributions System in Mozambique and its Socio-Economic Impact*, Technical Assistance, EC Food Security Department, Maputo, 1991. Žr. *Conspicuous Destruction*, op. cit., p. 120.

litinio-administracinio aparato rankose, kuris, pirmiausia apsitarnavęs save, likutį perdavė to paties stokojančiai kitai rinkai. Taigi *naujasis žmogus*, kurį siekė išugdyti Samora Machelis ir jo bendražygiai, iš tiesų buvo „kiaurai patologinis produktas to kompromiso, kurį išgyvena kiekvienas individualiai kaip nešlovė, melą, šizofrenišką beprotybę. Jis nori gyventi, bet dėl to priverstas gyventi dvilypį gyvenimą, paslėptą tikrąjį ir viešą melagingą gyvenimą, dangstytis antruoju, kad apsaugotų pirmąjį, be paliovos meluoti tam, kad kažkur gilumoje išsaugotų tiesos dalelę“⁷⁷.

Staugus partijų-valstybių žlugimas Rytuose suteikė gerų poslinkių, imta skirti daugiau dėmesio savo silpnosioms vietoms ir pabrėžti pilietinių visuomenių patvarumą. Netgi jei apžvelgiamu penkiolikos metų tarpsniu afrikietiškojo komunizmo kaip „modernios politikos įteisėjimo“⁷⁸ apibūdinimas galėjo turėti skausmingų pasekmių kokiam nors vietos universiteto dėstytojui, toks suvokimas ne mažiau paaiškina jo esmę. Neilga afrikietiškoji patirtis bei vyraujantis suvokimas, kad Afrika tautologiškai yra pasmerkta smurtui jau vien dėl savojo afrikietiškumo, galėtų užtušuoti - nepaisant mūsų ankstesnio atsargumo - mūsų temos kontūrus. Kad atsilaikytume pagundai ir nenukryptume nuo temos, be abejo, naudinga sugriauti tą perspektyvą. Jeigu teisybė, kad marksizmui-leninizmui klusniose valstybėse pasireiškusio smurto specifika sunkiai atsekama žemyne, kuriam būdinga vienintelė partija, tai argi bado ir civilių žudynių priežastis yra tas faktas, kaip pažymėjo A. Mbembe, kad daugelis „Vakarų valstybių kolonizuotų ir atvestų į nepriklausomybę Afrikos kraštų galiausiai tapo sovietinio tipo režimais, kurie jiems pasitarnavo modeliu“, nes demokratinimo pastangos negalėjo „pakeisti perdėm lenininės Afrikos valstybių prigimties“?

⁷⁷ Alain Besançon, *La normalité du communisme selon Zinoviev, Pouvoirs*, Nr. 21, 1982.

⁷⁸ Jean Leca, žr. M. Cahen, *Mozambique, la révolution implosée, op. cit.*, p. 161.